

סראב אבורביעה-קוידר. מודרות ואהובות: סיפוריהן של נשים בדוויות
משכילות. ירושלים: מאגנס. 2008. 131 עמודים

ליליאן אבו־טביך*

לא קל לנשים ערביות לספר בפומבי ובגילוי לב על כך שלא פשוט להיות אישה בקהילתן, כפי שעושה סראב אבורביעה-קוידר בפתח הדברים של ספרה מודרות ואהובות: סיפוריהן של נשים בדוויות משכילות. למסקנה זו הגיעה המחברת לאחר שחוותה בעצמה את הכאב שבאכיפת רצון הקולקטיב על רצון הפרט כשכוחות גבריים ושכטיים מנעו ממנה לבחור את בן זוגה וביקשו לקבוע את גורלה (עמ' י).

ספר חלוצי זה מבוסס על ראיונות עומק שבהם פרשו 17 נשים – הבדוויות הראשונות שרכשו השכלה גבוהה – את החוויות המקצועיות והאישיות שחוו לאחר סיום לימודי התואר הראשון. את הפרק הראשון מייחדת אבורביעה-קוידר לתיאור מקומה של האישה הבדווית בישראל. דרך סיפורה של נור היא מתארת את ההדרה ואת המאבקים שניהלו הנשים הבדוויות כסטודנטיות ראשונות, כנשות מקצוע ראשונות וכנשים שמבקשות להתאהב ולבחור את בני זוגן. במסגרת הניתוח מציגה המחברת את תרומתה של ההשכלה לשילוב נשים בתעסוקה ולהגדלת הנראות שלהן במרחב הציבורי, וכן את הצלחתן להפוך את ההשכלה לנורמה בקרב נשים מקהילתן. בד בבד היא חושפת גם את מוגבלות כוחן בתחום הזוגי והרגשי.

העוצמה המשתקפת בסיפוריהן של נשים אלו מקבלת משנה תוקף מעצם היותן הראשונות מבנות הקהילה שהצטרפו למסגרות אקדמיות ולאחר מכן לשוק העבודה. מאפיין זה של ראשוניות מפגיש אותן עם אתגרים חדשים ובעיקר מאלץ אותן להתוות אסטרטגיות של התמודדות בהיעדר מודלים של נשים שאפשר ללכת בדרכן. ראשוניות זו מטילה אפוא את כובד משקלה בהתנהלותן מול משפחותיהן וקהילתן בשל הידיעה שאין מדובר בהתמודדות פרטית בלבד אלא גם קולקטיבית. מכאן הן בוחרות לקבל על עצמן את מלוא האחריות והמחויבות כלפי נשים אחרות בקהילה ובוחרות בדרכי התנהלות שיקלו על נשים אחרות בדרכן ללימודים גבוהים. לדברי נור: "הרגשתי שהעתידי של האישה הבדווית מונח כולו על גבי, אני הראשונה שיוצאת מהשבט, הייתי חייבת להיות דוגמה למופת. האחריות שלי כלפי החברה, כלפי האישה וגם כלפי הורי" (עמ' 6).

בפרק השני כותבת אבורביעה-קוידר כי בהיותה אישה בדווית החוקרת נשים בדוויות, היא רואה במחקרה שילוב בין המחקר הפמיניסטי למחקר הילידי. סיפור מאבקה האישי של המחברת, שהיה ידוע בקהילה, תרם לקרבה שנוצרה בינה ובין משתתפות המחקר ועודד נשים לספר את סיפורן. ואולם, אף שהרקע המגדרי והתרבותי המשותף לחוקרת ולמשתתפות סייע בהפקת מידע על חייהן, המחברת מודעת היטב להטיה שיכולה לנבוע ממצב זה ומסבירה שחוויותיה ועמדותיה, שהושפעו מחשיפתה לתרבות הישראלית והבדווית כאחת, אפשרו לה להיות צופה גם מבחוץ וגם מבפנים, וכך להבין את סיפורי חייהן של הנשים בלי להזדהות יתר על המידה עם נושא המחקר ומושאור.

* המחלקה למדע המדינה והתוכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת טורונטו, קנדה

הפרקים השלישי והרביעי כוללים דיון בקונפליקטים שחוות הנשים בגלל השכלתן, מתוך התייחסות להקשר הרחב שבו הן חיות כנשים, כערביות וכדוויית. הפרקים מציגים את מגוון האסטרטגיות שלהן בהתמודדות עם ההדרה, עם ההגבלה ועם האתגרים במרחב הציבורי, הלימודי, הקהילתי, המשפחתי והתעסוקתי.

בסיס משותף לכל המשכילות הראשונות הוא שכולן עזבו את ביתן כבר בגיל ההתבגרות ולמדו מחוץ ליישוב: בבית ספר ערבי בכפר בדווי שבמתחם של שבט אחר, בבית ספר יהודי בקיבוץ הסמוך, ולעתים אף במוסדות לימוד בצפון. מגוון המקומות שאליהם נשלחו התלמידות מסביר גם את הרבגוניות של חוויות ההגירה שלהן, מה עוד שהלימודים האקדמיים היו כרוכים במעברים נוספים. על אף הקושי שחוו עקב המרחק מהאם ומבני המשפחה האחרים, ועל אף הזרות והבדידות שאפיינו את המעבר למקומות לא מוכרים, הן הצליחו להשתלב בתוך זמן קצר בקהילה החדשה ולחוות קרבה ושייכות. דווקא החזרה לקהילת הבית, כך גילו רובן, לוותה ברגשות של זרות ואי שייכות, הלאם תרבות וכמיהה למקום אחר.

בתחילת דבריה מגוללת סראב אבורביעה-קוידר את המסע שעברה עד לחיבור עם שורשיה הבדוויים. כבת לאם ערבייה לא בדוויית מצפון הארץ ולאב בדווי, היא מספרת שחייה בבאר שבע התנהלו סביב היותה ערבייה, ושהיא התקשתה להרגיש שייכות לעולם שאליו הייתה אמורה להשתייך, קרי החברה הבדוויית. שייכות זו נוצרה כאמור רק לאחר שעבדה כמורה בכפרים בדוויים והתנדבה לפעילות קהילתית. רצוני לומר שהזרות והקרבה שחוות המשתתפות במחקר מבחינה גיאוגרפית, שבטית, מגדרית ולאומית, מוכיחות את השבירות של התפיסה הבינארית וממחישות את חולשתה של הדיכוטומיה זרות/קרבה. יותר מזה, חוויות הזרות והקרבה של הנשים במוסדות הלימוד, בקהילה ובמשפחה מוכיחות את ההבניה התרבותית-חברתית של השייכות ואת הדמיון של מוצא, תרבות וקהילה, ומעידות שהנשים שייכות ליותר מקהילה אחת.

תמרה: אני בהתחלה לא התקשיתי בהסתגלות, היה לי קושי בריחוק מהורי. עברו חודשיים מהשליש הראשון, ואני כבר הייתי מנותקת, אני לא הייתי קשורה למדבר, אלא הייתי קשורה לאמי, לאבי ולאחי בלבד. אחרי שעברו חודשיים, זהו, אני כבר התאקלמתי והסתדרתי (עמ' 27).

נוסף על חוויות הזרות/קרבה והבדידות, המשכילות הראשונות מספרות גם על התפיסה התרבותית הרואה בהשכלה מכשול בפני מחויבותן לתפקידים הזוגיים, המשפחתיים והביתיים של נשים, וכך מעמידה אותן מול אתגרים של בחירה והתמודדות. המשתתפות מתארות את חייהן המקצועיים ואת המפגש עם גברים בדוויים במרחב הציבורי כמשבשים את מערך הציפיות המסורתיות מנשים. החשש של החברה מנשים אלה הביא לא פעם לירי חוסר תמיכה ולנקיטת צעדים להחזרתן לספרה הפרטית, עד כדי ניסיונות פגיעה. הזירה האוניברסיטאית גם היא הפגישה אותן עם שלל קבוצות בעלות מגוון תפיסות, ומפגש זה העצים את הרגשת ההתנגשות בין תרבויות ושיקף את הייחוד של מקומן התרבותי ושל זהותן כערביות בדוויית. זירה זו שיקפה לנשים גם את היעדרם של תנאי מחיה בסיסיים במקומות

היישוב של הברווים ואת האפליה הממסדית כלפי הערבים בכלל והברווים בפרט. המחברת משרטטת את מגוון האסטרטגיות ומקורות התמיכה שמהם שואבות הנשים כוח ומחלקת אותם למקורות ראשיים, משניים ומקצועיים. מלבד התבונה והעוצמה הפנימית המתוארים כמקורות כוח ראשיים, המשתתפות מציינות את התמיכה שזכו לה מאב או מאח כמקור כוח משני שאפשר להן לצאת ללימודים ולהתמודד עם האתגרים עם חזרתן לקהילה. אף שאבות ואחים לעתים הסתכנו בנידוי חברתי ובמאבק מול השבט כתוצאה מהחלטתם לשלוח את בנותיהם או את אחיותיהם ללימודים, תמיכה זו נעדרה לעתים במאבקן של נשים בספרה המקצועית והרגשית. ואולם, על אף חוסר העקביות בתמיכה שהעניקו לנשים המשפחה והקהילה, עם הזמן הן היו למקור של כוח והערכה, בעיקר בעבור בני ביתן: "ממש כבוד, מתייחסים בצורה יפה, אם זה המשפחה או השבט" (עמ' 98).

דרך נוספת שאפשרה לנשים לשרוד כמשכילות בקרב קהילתן היא מה שהמחברת מכנה "הכוח של הקונפורמיות" (עמ' 47): בשלב הראשון של חזרתן לקהילה, הן בוחרות להתנהג על פי המודל הנשי המצופה מהן, הכולל שתיקה וריצוי של אחרים, ועושות לבוש צנוע שבכוונו להפוך אותן למודל לחיקוי. כך הן משקפות את חוסר הסכנה שביציאת נשים ללימודים גבוהים והופכות את ההשכלה מאסורה למותרת ואת נראותן של נשים בתחום הציבורי לנורמה מקובלת.

אסטרטגיה נוספת העולה מהממצאים היא מה שהמחברת מכנה "החדרת הציבורי אל הפרטי": הידע המקצועי שרכשו הנשים היה בשבילן מקור של כוח שבאמצעותו תמרנו בין הציפיות והדרישות המשפחתיות, הזוגיות והחברתיות. המשתתפות מגלות שהצלחתן המקצועית העניקה להן כוח כלכלי, ובעיקר כוח בחיים האישיים ובמאבקן מול הגברים במשפחה. אלה שהגיעו לעמדות ניהוליות מצליחות אף לאתגר נושאים שנחשבים בחברתן טאבו. ליילה למשל מעודדת נשים מוכות להתלונן במטרה נגד בני זוגן ולפתח מודעות לזכויותיהן (עמ' 65).

בפרקים החמישי והשישי פורשת המחברת את חוויותיהן ואת דרכי ההתמודדות של הנשים בתחום הזוגיות והנישואין. מלבד הקושי של נשים משכילות ועצמאיות למצוא בני זוג, על פי רוב נאלצו הנשים לוותר על אהבתן למען ריצוי המשפחה או השבט. "גיבורות טרגיות" אלה, כלשון המחברת (עמ' 69), הצליחו לעתים למצוא זוגיות אנדוגמית תומכת, ואילו אחרות נקלעו לזוגיות אלימה. אחדות מהן נלחמו בהצלחה למען בחיר לבן, אך גילו לאכזבתן שהוא אינו תומך בהן, ואף דורש שינהגו לפי דפוסי החיים של משפחותיהם. נישואין שלא מבחירה גרמו לנשים רבות לחוות ניתוק ברמה התודעתית בין המישור הרגשי לשכללי, וניתוק ברמה ההתנהגותית בין הקיום המוחשי בתחום הפרטי ובין הקיום בתחום הציבורי. אסטרטגיה זו, לטענת המחברת, היא התנגדות פעילה במובן שהמודעות נתפסת כתחום פוטנציאלי של חופש נגד התנהגות לא חופשית.

כוחו הגדול של הספר, בעיניי, נעוץ בהצלחתו להשמיע את קולן של נשים שלעולם יהיו המשכילות הברוויות הראשונות וביכולתו להנכיח את חוויותיהן תוך כדי מתן ייצוג רגיש לשפה שלהן. מודרות ואהובות מציג את התמונה המורכבת של מציאות חייהן של הנשים הללו, ובעיקר את חוסר העקביות של התמיכה המשפחתית והקהילתית בהן. הדין התיאורטי והביקורתי על תרומת ההשכלה המוצג בפרק השביעי חשוב מאוד במחקר זה, שכן המשתתפות מוכיחות את מוגבלותה של ההשכלה כמקור יחיד לקדמה. השימוש בידע

מתוך התחשבות ורגישות למסגרות התרבותיות שלהן והבחירה בדיאלוג עם החברה, הם שאפשרו להן להביא לשינוי במצב. "הפוליטיקה של הקונפורמיות" שהן אימצו כדרך פעולה בהתמודדות מול האתגרים, בהחלט מאתגרת את השיח הנפוץ על אופני התנגדות של קבוצות שוליים – שלעתים אינו מזהה את הפוליטיקה שבקונפורמיות – ומערערת על הבינאריות של מסורתיות ומודרניות, פמיניזם ורעלה.

ולסיום, הממצאים מוכיחים כיצד הנשים שהמחברת מכנה "גיבורות" (עמ' 114) הצליחו לבצע שינוי חברתי יחיד מסוגו ונכנסו לטריטוריה שהייתה חסומה לא רק בפניהן, אלא גם בפני גברים בחברה הבדווית. לכן תרומתן, שאי אפשר לערער עליה, אינה רק מגדרית, אלא גם אתנית ולאומית.